

קווים לפרשנות הנצי"ב לתורה הרב דוב ליאור

ראשי פרקים:

1. החידוש שבהכנסת לימוד המקרא לשיבות
2. משמעותה של כתיבה מקוצרת
3. פשר ניסוח השונה מן המקובל
4. התייחסות לחכמות הטבע
5. השלכת הפירוש על לימוד התורה
6. הוספה וחידוש בפרשנות התורה
7. התייחסות לתהליך גאולת עם ישראל
8. סיכום וביאור נוסף להשגחת ה'

החידוש שבהכנסת לימוד המקרא לשיבות

לפני שניגע בייחודה של פרשנות הנצי"ב למקרא, נקדים דברים על הנצי"ב עצמו¹. אחד הדברים המיוחדים בפועלו של הנצי"ב, שהיה ראש ישיבה כארבעים שנה בוולוז'ין, אחת הישיבות החשובות בגולת אירופה, זו העובדה שהוא הכניס את לימוד המקרא אל תוך כתלי בית המדרש. לכאורה, ניתן לשאול, איך ייתכן שהיה צריך 'להכניס' את לימוד

¹ בנו, ר' חיים ברלין, כתב שאביו הנצי"ב לא רצה שיכתבו עליו ביוגרפיה (ראה 'נשמת חיים - מאמרים ומכתבים', ירושלים תשס"ג, עמ' שכ"ז-שכ"ט); הוא ראה זאת כדברים בטלים, שבמקום להתייחס לגופם של דבריו ידברו על חייו, ויקדימו בכל מיני הקדמות, אותן ראה כלא חשובות. אבל בכל זאת, איננו יכולים להיפטר בלא כלום.

המקרא לתוך בית המדרש, הרי המקרא הוא הבסיס לכל? אלא, לצערנו הרב, המציאות באותם דורות היתה שעיקר הלימוד בישיבות היה ממוקד בתלמוד – עם מפרשים, פלפול, בהרחבה, בעיון – ולגבי מי שעסק במקרא, היה מקובל לחשוב שהוא בטלן, שאיננו מסוגל ללמוד 'תוספות', ולכן הלך ללמוד מקרא.

דבר מעין זה היה גם בזמנו של המהר"ל מפראג. המהר"ל ראה שלימוד המשנה הוזנח בזמנו. הוא קרא ושנה ומחה כנגד הזנחת לימוד המשנה². גם אז, סברו שלימוד המשנה אינו עיסוק מספיק למדני. בעקבות זאת הלך ר' יום טוב ליפמן, תלמידו של המהר"ל, וחיבר את פירושו המפורסם למשנה, "תוספות יום טוב" – במטרה שגם לימוד המשנה יהיה לימוד בעיון. כך יכול אדם ללמוד משנה מבלי להתבייש, מבלי שהדבר יפחות מכבודו. דבר דומה עשה הנצי"ב כשהכניס את לימוד המקרא אל תוך כתלי הישיבה: בכך הוא הראה לאותם בני תורה השקועים בעמקות, בר' עקיבא אייגר, ב'קצות' וב'נתיבות', שגם את המקרא ניתן ללמוד ב'עיון'. בכל יום היה הנצי"ב מעביר לתלמידים שיעור במקרא³ – ועל בסיס שיעור זה הוא חיבר מאוחר יותר את פירושו לתורה, הקרוי "העמק דבר", ולצידו "הרחב דבר" על הנושאים בהם נדרשת הרחבה.

דרכו הייחודית של הנצי"ב בפרשנות המקרא, היתה בכך שהוא הראה את גודל עומק פשט המקרא. כיצד עשה זאת? אנו מכירים את דרכם של הפרשנים הקדמונים: רש"י מפרש בדרך כלל על פי מדרשי חז"ל, ולצידו באו כמה פשטנים, ובראשם רשב"ם ואבן עזרא, ומאוחר יותר בא הרמב"ן ששילב את כל הדברים יחד – פרשנות חז"ל, פשט ודרש, הלכה ואגדה ופנימיות התורה. המאפיין הייחודי בפרשנותו של הנצי"ב, היא העמקה בתוך לשון המקרא, על מנת לחשוף את גודל הפנינים הטמונים בשינויי לשון וסגנון וכדומה. לא מדובר בדרש; הרי "שבעים פנים לתורה"⁴, כלומר שלכל פסוק יש כמה וכמה משמעויות, וכשחז"ל אומרים "אין מקרא יוצא מידי פשוטו"⁵, הם לא אמרו 'אין במקרא אלא פשוטו', אלא התכוונו לומר שלצד שאר הכוונות הפשט נשאר במקומו. אבל על כל פנים, מה אומרות המילים? כשאנו קוראים פסוקים נדמה לפעמים שאולי יש חס וחלילה מילה מיותרת – אבל ברור לנו שאין זה כך, ואנו מאמינים שכל התורה כולה, מ'בראשית' ועד "לעיני כל ישראל" נאמרה מפי הגבורה למשה⁶, ובכל קוצו של יוד יש תוכן אלוקי⁷. אם יש

² עיין נתיב התורה פ"י (עמ' מ"ד במהדורה הנפוצה) ובגור אריה על דברים ו' ז' (עמ' מ' במהדורה הנפוצה).

³ ראה: הרב מאיר בר אילן, 'רבן של ישראל' עמ' 50.

⁴ במדבר רבה פרשה י"ג אות ט"ו-ט"ז.

⁵ שבת ס"ג ע"א.

⁶ בבא בתרא ט"ז ע"ב.

⁷ עירובין כ"א ע"ב.

קטע שנראה לנו חס וחלילה כמיותר, אז אם "כי ריק הוא – מכס", אומרים חז"ל: אם משהו לא מובן, אתם אלה שלא מבינים⁸, אבל אין לסבור חס וחלילה שיש בתורה משהו שנכתב לריק. וכשם שבתלמוד יש כללים⁹, כך עשה גם הנצי"ב וייסד כללי מקרא; בהקדמה לפירושו הוא מגדיר מהן הדרכים שלאורן הוא מפרש את המקרא.

משמעותה של כתיבה מקוצרת

הכלל הראשון (אות ו), הוא שלפעמים המקרא מדבר בקיצור, ומילה אחת היתה לכאורה צריכה להיות כתובה פעמיים, אך היא כתובה פעם אחת – ויש לפרשה הן לגבי המקרא שלפניה והן לגבי המקרא שאחריה. כדי להדגים זאת, מציין הנצי"ב פסוק מפרשת שופטים: "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלקיך"¹⁰. חז"ל בתלמוד דרשו שבפסוק הזה יש שתי אזהרות: אזהרה אחת של "לא תטע לך אשרה", אסור לשתול אשרה בכל מקום, ובנוסף יש איסור מיוחד "אצל מזבח ה' אלקיך" – שלא לטעת כל עץ בהר הבית, אפילו עץ רגיל שאינו אשרה¹¹. נמצא שפסוק זה מתפרש כאילו היה כתוב "לא תטע לך" פעמיים: ראשית נאמר "לא תטע לך אשרה" אזהרה בפני עצמה, ושנית 'לא תטע לך... כל עץ אצל מזבח ה' אלקיך'. כלומר, המילים הללו: "לא תטע", נכתבו בתורה פעם אחת, אבל חז"ל קיבלו בתורה שבעל פה שיש ללמוד כאילו הן כתובות פעמיים.

בעניין זה ישנו בטוי תדיר באבן עזרא: "מושך עצמו ואחר עמו". הדוגמה הקלאסית לכך היא בפרשת וארא, בפסוק "וארא אל אברהם וכו' בא-ל שדי, ושמי ה' לא נודעתי להם"¹²: האבן עזרא אומר שהאות בי"ת הכתובה במילה "בא-ל", היתה צריכה להיות כתובה גם בשם ה' שאחריו – כאילו כתוב "ובשמי ה'". כלומר, האות בי"ת שבמילה "בא-ל שדי", משרתת גם את מילה זו וגם את המילה "ושמי ה'" (=ובשמי ה') הבאה אחריה – אלא שהתורה כתבה בקיצור. זו דרך פרשנות אחת, ויש להבין באיזה פסוקים היא קיימת.

⁸ ירושלמי פאה פ"א ה"א. הפסוק – דברים ל"ב מ"ז.

⁹ הלל הזקן הגדיר שבע כללים, מידות, בלימוד המקרא; אחריו קבע ר' ישמעאל את שלוש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן, ולצידן ל"ב המידות שהאגדה נדרשת בהן כפי שהגדיר ר' יוסי הגלילי (ראה ספרא ריש חומש ויקרא – ברייתא דרבי ישמעאל פרשה א' אות א', ילקוט שמעוני בראשית רמז כ' ועוד).

¹⁰ דברים ט"ז כ"א.

¹¹ תמיד כ"ח ע"ב.

¹² שמות ו' ג'.

פשרו של ניסוח שונה מן המקובל

הכלל השני שמעלה הנצי"ב, הוא שלפעמים אנו מוצאים בתורה מילה שלפי כללי הדקדוק או לפי הנושא הנידון, היתה צריכה להיות מנוסחת בצורה אחרת. לדוגמא, בפרשת וירא כתוב על אברהם אבינו: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו"¹³ – והקב"ה אומר שזאת הסיבה שצריך לגלות לאברהם את אשר הוא עושה בסודו. מה פירוש המילה "כי ידעתיו"? רש"י מפרש מלשון חיבה, כמו שכתוב "מודע לאישה"¹⁴; הרמב"ן ושאר המפרשים מקשים על פירושו, כי הדבר לא כל כך מתאים לכאן, ולכן הם מפרשים מלשון ידיעה ממש. הנצי"ב מציין שהמילה "ידעתיו" מורכבת משני יסודות: הודעה (על ידי אחרים) וידיעה (עצמית). באמת היה צריך להיות כתוב "הודעתיו", כלומר שהקב"ה הודיע לו את יסודות העולם ואת דרכי הנהגתו – אך הרי יש גם דברים שאברהם עמל עליהם והשיג בעצמו, כדברי חז"ל ששתי כליותיו של אברהם אבינו נעשו לו כשני מעיינות שמפכים חכמה¹⁵; לכן נכתב "ידעתיו", כדי שהמילה תכלול בקרבה את שני הפירושים.

נציין יישום נוסף לכלל זה, מפרשת מקץ: פרעה קרא ליוסף "צפנת פענח"¹⁶. מהי משמעות המילה "פענח"? הנצי"ב מסביר שזהו שורש המורכב משתי הוראות: "פע" הוא מלשון 'הופעה' וכבוד, ו'נח' הוא מלשון 'נוח' ומתאים. כשפרעה מינה את יוסף להיות שליט על מצרים, הוא ראה שהתפקיד הולם אותו; לא היה זה עבד רגיל שיצא מבית האסורים ואיננו יודע כלום, אלא אדם שהגיע לתפקיד עם גישה ומוטיבציה. יוסף יצא מתוך הבור ממש כמיניסטר לכלכלה: בו במקום הוא הגה תוכנית חומש למצרים, וידע גם איך לבצע אותה – זו הופעה נאה! והדבר גם נח, כלומר תואם לו, שלא כמו עבד פשוט שתפקיד זה יהיה עליו למשא, לטורח, לא יהיה לו נוח. אם כן, אנו רואים מכאן שאפילו מילה אחת מורכבת לעיתים משני דברים.

יישום שלישי שמעלה הנצי"ב לכלל זה (בהמשך אות ז'), הוא ההתעכבות ותשומת הלב למילים שיש בהן דגש. כשאנחנו קוראים מילה שיש בה דגש, בדרך כלל אנו עוברים הלאה ולא רואים בכך משמעות מיוחדת. בחלק מהאותיות ישנה אמנם משמעות ברורה: למשל, באותיות בג"ד כפ"ת יש דגש שמתבטא גם בצורת ההגייה, ומבדיל בין פ' דגושה ופ' רפה

¹³ בראשית י"ח י"ט.

¹⁴ רות ב' א'.

¹⁵ מדרש תנחומא ויגש סי' י"א ובראשית רבה פרשה צ"ה אות ג', והשווה שם ס"א אות א' ואבות דרבי

נתן [נוסחה א] פרק ל"ג.

¹⁶ בראשית מ"א מ"ה.

וכו'. כך גם לעיתים יש דגש כשחסרה אות, וכן הלאה. אך לפעמים ניתן למצוא בתורה דגש, שלפי כל כללי הדקדוק לא היה צריך להיות קיים! תופעה זו, אומר הנצי"ב, מסמנת שיש לפנינו דבר עמוק. למשל, בפרשת בא מסופר שפרעה קם באמצע הלילה ואומר: "קומו צאו מתוך עמי"¹⁷. בפסוק זה יש דגש באות צד"י, על אף שלפי כללי הדקדוק הוא לא היה צריך להיות קיים. הנצי"ב מסביר שדגש 'מיותר זה' נועד להדגיש שהדברים נאמרו מתוך פחד, מתוך הדגשה: כשפרעה קם באמצע הלילה, בעיצומה של מכת בכורות, ויצא לחפש את משה ואהרן, הוא אומר במודגש: "קומו צאו!". כך גם אצל המלאכים שבאו ללוט בסדום: לוט הציע להם לבוא ללון אצלו, והם משיבים: "לא, כי ברחוב נלין"¹⁸. הדגש מבטא שהם לא סירבו ברפיון ומתוך נימוס, אלא בתכלית התקיפות¹⁹.

אכן, הדגש נועד לעיתים כדי לבטא את רגשות המדבֵר. בפרשת שמיני, כשהחטאת השרופה לא נאכלה במקומה, נוצר וויכוח גדול על כך בין משה ואהרן²⁰. לקראת הסוף משיב אהרן בשאלה "הֲיִטֵב בעיני ה'?" – ויש דגש ב'י', על אף שלפי כללי הדקדוק לא היה צריך להיות דגש. הנצי"ב מסביר שהדבר בא להדגיש את רגשת-הלב בה היה מצוי אז אהרן. הרי באותו יום הוא שכל שני בנים, וכעת משה מאשים את שני בניו הנותרים שאף הם שגו בעבודתם!²¹

דבר זה הינו אחד הייחודים הבולטים של פרשנות הנצי"ב. לא ראיתי במפרשי מקרא אחרים התעכבות מיוחדת ופירוש הפסוק בגלל דגש אחד קטן, סתמי כביכול – וזוהי גדלותו של הנצי"ב.

¹⁷ שמות י"ב ל"א.

¹⁸ בראשית י"ט ב'. לוט עצמו יאמר לחתניו "קומו צאו!" (!), עם דגש בצ', וגם כאן הדבר מוסבר בבהילות המיוחדת שבבקשתו, "כי משחית ה' את העיר".

¹⁹ [נראה לפיכך שהדבר נועד להדגיש את שבחו של לוט, שעל אף שהאורחים סירבו להצעתו כה בתוקף, הוא הוסיף והתעקש מבלי לוותר – "ויפצר במ מאד" (שם ג') – עד שחזרו בהם והסכימו. בכך מוסבר מדוע זכה לוט להינצל – שהרי לא נאמר בתורה שהמלאכים באו מלכתחילה כדי להצילו (מערכת)].

²⁰ ויקרא י' י"ז-כ'. דרך אגב, זהו הוויכוח היחידי שנתפרש בתורה בין שני תלמידי חכמים! לכן הקדישו חז"ל שלושה עמודים במסכת זבחים כדי לברר באריכות מה היו הטעונונים ההלכתיים של הצדדים, ואף ישנה מחלוקת תנאים מה טען אהרן ומה טען משה (זבחים ק"א ע"א – ק"ב ע"א).

²¹ לכן הוא הצדיק את המעשה, כפי שמפרשים חז"ל: כיצד אתה רוצה שאני אוכל קדשי קדשים באנינות?! הרי אפילו אם ניתנה ההוראה שאונן מותר לעבוד ולאכול באנינות, הרי זה דווקא בקודשי שעה, אך לא בשעיר ראש חודש, שהוא קדשי דורות וקדושתו גדולה יותר ולפיכך אסור לאכול אותו. כך באמת היא ההלכה, שכהן גדול עובד אונן אך אינו אוכל קדשים; אכילת קדשים אסורה באנינות כי אין זה מכבודו של המלך – הקב"ה – שיוזמן על שולחנו אדם השרוי בצער.

ההתייחסות לחכמות הטבע

כאמור, הנצי"ב יצק כללים לפרשנות המקרא, אותם פירט בהקדמתו לפירושו. מעבר לעצם יציקת הכללים, הוא הדגיש במיוחד שכבודה של תורה הוא לרדת לעומקו של פסוק, לחפש את המשמעות בכל קוצו של יו"ד ובכל דגש (אות ד'). בעניין זה הוא מביא את המדרש שדרשו חז"ל על הפסוק "כבוד אלקים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר"²²: חז"ל דרשו שעד הפסוק "ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים"²³ היחס הוא בבחינת "כבוד אלקים הסתר דבר"²⁴; איננו יכולים לדרוש את מה שהיה לפני שנברא העולם, לא ניתן לשאול מה לפניו ומה לאחור²⁵. אבל משם והלאה, לאחר מעשה הבריאה, המצב שונה: כשם שלחכמי הטבע יש עניין לחקור ולגלות את צפונות הטבע, כך גם יש עניין לגלות את צפונות התורה מנקודה זו ואילך, כולל הירידה לפרטי פרטים.

זה המקום להדגיש, שלפי שיטתו של הנצי"ב, ההתייחסות לגילוי חכמות הטבע היא חיובית; חשוב שאנשים בעולמנו יחקרו את הטבע. בזמן ששלחו לחלל את החלליות הראשונות (1957 והלאה), זכורני שיהודי זקן מאמריקה – שעוד זכר את ביקור הראי"ה קוק שם בשנת תרפ"ד (1924) – כתב מכתב לרצי"ה קוק, ושאל: 'האם מותר לנו בכלל לחקור דברים כאלה? הרי השמיים השמיים לה?'. הרצי"ה השיב לו: 'ודאי! צריכים לחקור, וכל מה שיחקרו יותר, מתוך גודל ההתבוננות בפלאי הבריאה יבואו להכרת האלוקות'. לחכמי אומות העולם יש עניין בהחלט לגלות את מסתרי הטבע.

את כל זה מוצא הנצי"ב כלול בפסוק משירת האזינו: "כי אשא אל שמים ידי, ואמרת י חי אנכי לעולם"²⁶. למילה "שמים" יש כמה משמעויות בפשט, ואחת מהן שמעלה הנצי"ב מכוונת לכלל הכוחות המשפיעים בבריאה, הנקראים לעיתים "שמיים". כשאנשים מגלים את הכוחות והיסודות של הבריאה, הם רוצים לברר מהו הדבר הפועל בשרשי הדברים, וכשיבוא הזמן וההשגחה האלוקית תאפשר לחכמי האומות לגלות את כוחות היסוד של הבריאה, מכך הם יגיעו להכרה ב"וחי אנכי לעולם". רבנו ניסים מסביר ש"וחי אנכי לעולם" פירושו: תוכר ישותי, מציאותי²⁷; כלומר, מתוך ההתבוננות בפלאי הבריאה, וככל שיפתחו יותר את חכמות הטבע, יוכר כבוד ה' בעולם. מי שיש לו באמת שכל בקדקדו, עומד

²² משלי כ"ה ב'.

²³ בראשית ב' ד'.

²⁴ ירושלמי חגיגה פרק ב' הלכה א', וראה בראשית רבה פרשה ט' אות א'.

²⁵ ראה חגיגה י"א ע"ב ואילך.

²⁶ דברים ל"ב מ'.

²⁷ פירוש רבנו נסים גאון על ברכות ל"ב ע"א.

ומתפעל מהחכמה הגלומה בכל מערכות הטבע, בכל היקום כולו – וזה רמוז במילים: "כי אשא אל שמים ידי", היינו כשיבוא זמן בדורות האחרונים וה' ייתן את החכמה לחכמים – דבר שאכן קורה בדורות האחרונים – מתוך זה יבוא לכלל הכרת האלוקות: "ואמרתי חי אנכי לעולם".

אמנם, כל זה ביחס לחכמי אומות העולם, ואילו אנו צריכים לחקור בתורה; זהו כבודו של הקב"ה, שבספר תורת אלקים אין ולו קוצו של יו"ד מיותר. כל אות ואות, כל מילה שנכתבה חסר ויתר, עבר, הווה, עתיד, לשון יחיד, לשון רבים, כל שינוי קטן – את כל זה דרשו חז"ל. זוהי עומקה של לשון הקודש. ניקח לדוגמא את פרשת לידת ישמעאל, שם נאמר להגר "והוא יהיה פרא אדם"²⁸. הנצי"ב תמה על לשון הפסוק, שהרי בלשון העברית שם העצם קודם תמיד לשם התואר. בלשונותיהן של אומות העולם הדבר בדרך כלל הפוך, שם התואר קודם לשם העצם, ולדוגמא באנגלית אומרים – A strong table; בעברית, לעומת זאת, אנו אומרים "שולחן חזק" – ראשית כל שם העצם, "שולחן", ורק לאחר מכן שם התואר, "חזק". לפי זה, היה צריך להיכתב 'והוא יהיה אדם פרא'! מדוע נכתב "והוא יהיה פרא אדם"? הנצי"ב מסביר שהדבר בא לומר, בפשוטו של עניין, שהעצם של ישמעאל הוא פרא!²⁹ ורק התואר, התבנית שלו, היא אדם.

כאן באה שוב לידי ביטוי חשיבות הדקדוק בכל מילה ובכל אות. אילו היינו מתרגמים את הפסוק לאנגלית, אולי לא היינו רואים חשיבות כלשהי בכך שהסדר של שם התואר ושם העצם התהפך. אך זוהי גישתו המיוחדת של הנצי"ב: כל דבר קטן, כל שינוי סגנון בסדר המילים הוא בעל חשיבות רבה מאד, וצריך לדייק בכל מקרא ומקרא.

השלכת הפירוש על לימוד התורה

נציין דבר נוסף ומעניין שייסד הנצי"ב. בסוף חומש ויקרא מופיע הביטוי "חוקים ומשפטים"³⁰, ובחומש דברים מופיע ביטוי זה פעמים רבות: "אלה החוקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות"³¹ וכדומה. בדרך כלל אנו מפרשים ש'חוקים' הוא החלק בתורה שנמצא למעלה מהשגתנו האנושית, ו'משפטים' הוא חלק מן המצוות, שאותן אנו יכולים להבין. אבל הנצי"ב מציין כמה וכמה מקומות בהם קשה מאד לפרש את הביטוי "חוקים

²⁸ בראשית ט"ז י"ב.

²⁹ עיין ירמיהו ב' כ"ד והושע ח' ט'.

³⁰ ויקרא כ"ו מ"ו.

³¹ דברים י"ב א'.

ומשפטים" בצורה כזאת. אם כן, מה פירוש "חוקים ומשפטים"? הנצי"ב מסביר שכוונת ביטוי זה היא ללימוד התורה: 'חוקים' מלשון לחקוק, והכוונה לכלים שבאמצעותם אדם מחוקק חוקים, בדומה לפסל המשתמש בפטיש ואיזמל כדי לחקוק צורה באבן, ו"משפטים" הן המצוות היוצאות מתוך הכללים הללו. זהו פשט הביטוי.

באותו כיוון – מהו פשט הביטוי "לעשות את כל דברי התורה הזאת"?³² המילה 'עשייה' מתפרשת בשתי הוראות: ישנה 'עשייה' במשמעות של יצירה, כאדם הלוקח חומר ובונה ממנו צורה, וישנה לפעמים עשייה מסוג אחר, כשהצורה כבר נמצאת אך צריך לתקן ולהכין אותה שוב. כך למשל נאמר אצל אברהם אבינו: "וימהר לעשות אותנו"³³. הוא כמובן לא יצג את בן הבקר, אלא הכין אותו, התקין אותו לסעודה. לפי הסבר זה, הביטוי "לעשות את כל דברי התורה" הינו בעל משמעות כפולה: תחילה לקבוע את הכללים שהתורה מתפרשת בהם, ולאחר מכן להוציא מזה מסקנות. זה פירוש הציווי "לעשות את כל דברי התורה הזאת".

הוספה וחיזוק בפרשנות התורה

אכן, בכל דור ודור יש עניין להוסיף ולחדש בפירוש התורה, וכפי הביטוי שהזכיר הרשב"ם בפירושו לתורה: "הפשטות המתחדשים בכל יום" במשך הדורות.³⁴ האדם רשאי לפרש את המקרא לפי פשוטו, בתנאי שהפירוש אינו סותר את דברי חז"ל בהלכה.³⁵ כך כתב במפורש התוספות יום טוב, שאדם רשאי לפרש משנה שלא כמו הגמרא, אם הדבר אינו סותר את ההלכה.³⁶ נציין דוגמא לכך ממסכת בבא מציעא: במשנה הראשונה במסכת נאמר "שניים או חזים בטלית, זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה, זה אומר כולה שלי וזה אומר כולה שלי". הגמרא מקשה מייד על לשון המשנה, שלכאורה מדובר בכפילות: כבר נאמר "אני מצאתיה", ומדוע צריך לחזור ולומר "כולה שלי"? לפיכך עושה הגמרא 'צריכותא', ומעמידה זאת במצב של מקח וממכר, ולאחר מכן עושה 'צריכותא' נוספת כדי להסביר מדוע השמיענו התנא פעמיים את הדין "יחלוקו", בשני המקרים הללו. אמנם, התפארת ישראל (שם) משתמש בעיקרון שהזכרנו, שמתור להסביר

³² דברים כ"ט כ"ח ועוד.

³³ בראשית ח' ז'.

³⁴ על בראשית ל"ז ב'.

³⁵ [להרחבה בנושא זה ראה מאמרו של שמריה גרשוני, עלוני ממרא 120 [תשס"ז] עמ' 92–90 (מערכת)].

³⁶ על משנה נזיר פרק ה' משנה ה'. בכך הוא מסביר כיצד תירץ הרמב"ם (שם) את המשנה שלא כמו הגמרא.

את המשנה בדרך שונה מן הגמרא, ומפרש זאת כך: ראשית מוצבת כותרת כללית – "שניים או חזים בטלית זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה" – ולאחר מכן נכנסים לפרטים: בזמן ש"זה אומר כולה שלי וזה אומר כולה שלי", אזי הדין הוא כך וכך, ובזמן ש"זה אומר כולה שלי וזה אומר חציה שלי", אזי הדין הוא כך וכך. פירוש זה איננו סותר את עצם הדין שקובעת הגמרא; ה'צריכותא' קיימת והדין הוא נכון כמובן, אבל פשט המשנה נתפרש בצורה שונה.

הוא הדין במקרא. איננו יכולים לפרש את המקרא נגד חז"ל, אבל ביכולתנו לפרש פשוטו של מקרא בצורה שונה – בתנאי שהדבר אינו סותר את הדין; במקרה כזה, הפירוש שאמרו חז"ל הוא עוד כוונה במקרא, ולא הפירוש האחד והיחיד, כפי שהזכרנו לעיל ששבעים פנים לתורה וש"אין מקרא יוצא מידי פשוטו". ובחזרה לנושא הקודם – כך מסביר הנצי"ב, שכשם שאומות העולם צריכות לחקור בחכמה האנושית, כך יש על עם ישראל מצווה להוסיף ולחקור בתורה, לרדת לעומקם של דברים ולהבין את הפשטות המתחדשים בכל יום ויום.

התייחסות לתהליך גאולת עם ישראל

הנצי"ב גם מתייחס בפירושו לנושא הקרוי 'בעיות תורה ומדע'. ניטול לדוגמא את 'בעיית' הארכיאולוגיה: הארכיאולוגים מוצאים בימינו כל מיני עצמות ושכבות אדמה, ומתארכים אותן לפני עשרת אלפים שנה, מיליון שנה, עשר מיליון שנה וכן הלאה. לכאורה הדבר סותר את המקובל בדינו, "שית אלפי שני הוי עלמא"³⁷, וכיצד אנו מסתדרים עם ממצאי הארכיאולוגיה? בפרשת נח כתב הנצי"ב פירוש מעניין שמיישב את הדבר. בשעת המבול נאמר "וימח את כל היקום אשר על פני האדמה"³⁸: מה שהיה על פני האדמה נמחה – אבל לא מה שמתחתיה. וכפי שהמלבי"ם אומר בפירושו לתורה, לאחר המבול הטבע השתנה. לפי חוקי הטבע הידועים היום, אותן שכבות באדמה היו יכולות להיווצר רק אחרי מליון שנים; איננו מכחישים זאת, אלא שהכוחות שפעלו אז היו אחרים לגמרי, ומה שהיום נמדד כתוצאה של פעולה בת מליון שנים, לקח אז שנה אחת. אם כן, הנצי"ב נוגע בפירושו גם בנושאים הקשורים ליחס בין מדע לתורה, ומראה כיצד באמת אין קושיות על התורה עצמה מצד גילויי המדע.

³⁷ סנהדרין צ"ז ע"א.

³⁸ בראשית ז' כ"ג.

לא פחות מכך, הנצי"ב מתייחס בפרשנותו לתורה לדברים השייכים לייחודנו בתור עם, ולדברים הנוגעים לתהליך גאולת ישראל. ניטול למשל את דברי בלעם, "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב"³⁹: ההתרשמות מן הפסוק במבט ראשון, היא בסך הכל שבלעם ראה את עם ישראל לבד, עומד בנפרד משאר העמים. אולם הנצי"ב יורד לעומקם של דברים, ואומר שבלעם בא לא רק על מעלתו של עם ישראל – אלא גם על האופן בו מעלה זו תישמר: "הן עם לבדד ישכון" – אם עם ישראל שומר על ייחודו, ונמצא "לבדד", אז הוא "ישכון" – אומות העולם יעריכו אותו ויכבדו אותו. אבל אם הוא נמצא "ובגויים", נדמה בין הגויים ומטושטש מזהותו הלאומית, אזי "לא יתחשב" – הגויים יתייחסו אליו בחוסר כבוד ובביזיון. כך מסביר הנצי"ב את עומק דברי בלעם. בהתאם לעיקרון זה מסביר הנצי"ב את מה שאירע לבני ישראל במצרים: יעקב אבינו חשש לרדת למצרים פן יבולע לו – איך יחנכו שם את הבנים? מה יהיה בעוד כמה דורות? בתשובה לחשש זה באה ההבטחה האלוקית – "יוסף ישית ידו על עיניך"⁴⁰: יוסף ישתדל שבניך ישכנו דווקא בארץ גושן, בנפרד מהמצרים. וגם אם יהיו מבני ישראל שירצו להתערות במצרים, יארע להם כדברי הפסוק "הפך לבם לשנוא עמו, להתנכל לעבדיו"⁴¹, והם ימשיכו לשכון לבדד. כך מסביר הנצי"ב את ייחודו של עם ישראל במשך הדורות.

בפרשנות הנצי"ב ישנו גם דבר אקטואלי מאד: התבוננות על תהליך גאולת עם ישראל, בכל הדורות. למשל, כשמשה אומר בפרשת שמות "והן לא יאמינו לי"⁴², הקב"ה נותן לו שני אותות – הפיכת המטה לנחש והיד המצורעת כשלג. "והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה... ולקחת ממי היאור ושפכת היבשה והיו המים... לדם ביבשת"⁴³. לכאורה, כדי לאמת את שליחותו של משה היה הקב"ה יכול לתת אותות שונים ומשונים, ומדוע נתן לו דווקא את האותות הללו? כדי להבין זאת יש להתבונן בדברי משה רבנו. משה חושש מן השליחות, מפני שהוא לא גדל בתוך העם אלא ברח ממצרים בצעירותו, ורוב השנים היה בארץ מדין. לעומת זאת, אהרן אחיו ושאר זקני הדור, ישבו בתוך עמם במצרים; אם כן, מוטב לכאורה שהקב"ה יבחר באחד מהם, ש'צמח בתוך המערכת', ואותו ימנה למנהיג ולשליח ההשגחה האלוקית להציל את עם ישראל, ולא את משה. בתשובה,

³⁹ במדבר כ"ג ט'.

⁴⁰ בראשית מ"ו ד', עיי"ש.

⁴¹ תהילים ק"ה כ"ה.

⁴² שמות ד' א'.

⁴³ שם ט'.

נתן לו הקב"ה את אות המטה ואותת לו: "ואחז' בזנבו"⁴⁴ – כלומר, לפעמים הזנב נהפך להיות הראש. בהתאם לכך ניתן להסביר שאות המקל נועד כדי לרדות בפרעה, והצרעת נועדה להמחיש שההשגחה האלוקית לפעמים נסתרת אינה מובנת; יש דברים עמוקים בסוד אלו-ה.

כך גם באשר לאות השלישי: "ולקחת ממימי היאור ושפכת ביבשה, והיו המים אשר תקח מן היאור, והיו לדם ביבשת". גדולי המפרשים, רש"י, רמב"ן ועוד, תמהים על הכפילות שיש בפסוק זה: מדוע הביטוי "והיו" נכתב פעמיים? הנצי"ב מסביר שהפיכת המים לדם לא נועדה לאמת את שליחותו של משה, אלא לרמוז לעם ישראל לבל יתחכמו על תהליך הגאולה. דבר זה מסומל במים, הנותנים חיות לעולם: בלעדיהם שום דבר לא יכול להתקיים, אך הנה, הם יכולים גם להפוך לדם. כלומר, דבר שהוא חיות עלול ליהפך לרועץ, וכל מי שיתחכם על תהליך הגאולה, היא תהפוך לו לרועץ. כך אירע כשבשלושת ימי האפלה מתו כל הרשעים⁴⁵, וכך גם התרחש בדור המדבר: משה שלח מרגלים לתור את הארץ, אך היות שהם בכו בכיה של חנם, אותו דבר שהיה אמור לשמש כלי לכניסת עם ישראל לארץ, נהפך עליהם לרועץ⁴⁶.

הנצי"ב מוסיף ומסביר שמפני כך נאמר בפסוק זה "והיו" פעמיים – כדי ללמד שעיקרון זה תקף גם לדורות. אם הקב"ה מקבץ נדחי ישראל, וכל סימני הגאולה שהובאו בסוף מסכת סוטה⁴⁷ מתרחשים לעינינו, ואנו רואים את התממשות דברי חז"ל "אין לך קץ מגולה מזה"⁴⁸ – כשלאחר אלפיים שנות שממה הארץ הולכת ונבנית ונותנת יבול חקלאי בשפע, כדברי הפסוק "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא"⁴⁹ – התעלמות מכך היא בגדר התחכמות על תהליך הגאולה⁵⁰.

⁴⁴ שם ד'.

⁴⁵ ראה מדרש תנחומא בשלח סימן א'.

⁴⁶ יש להדגיש את משמעות הדבר. נאמר בנביא שהצום החמישי יהפך לששון ושמחה (זכריה ח' י"ט); לכאורה, דינו שלא יהיה תענית, אלא יום רגיל, ומדוע תשעה באב אמור ליהפך ליום שמחה? התשובה היא, שאמלמי חטא המרגלים, תשעה באב היה צריך להיות יום בשורה לארץ ישראל! יום של בשורת הכניסה לארץ, אילו היו מדברים רק בשבחה של הארץ; אולם מסקנתם בסוף היתה "אפס כי עז העם היושב בארץ" (במדבר י"ג כ"ח) וכו'. לעתיד לבוא, כשיתוקן הפגם של "וימאסו בארץ חמדה" (תהילים ק"ו כ"ד), תשעה באב יהפך ליום בשורה לארץ ישראל, כדברי הנביא.

⁴⁷ פרק ט' משנה ט"ו (היוקר יאמיה, חוצפא יסגה וכו').

⁴⁸ סנהדרין צ"ח ע"ב.

⁴⁹ יחזקאל ל"ו ח'.

⁵⁰ מה טוענים החולקים, שהמדינה אינה מתנהגת לפי התורה? הדבר נכון לצערנו, אך יש לשאול היכן היו חולקים אלה לפני שמונים שנה, כשהרב קוק קרא לעלות לארץ ישראל; באותו זמן הם לא רצו להצטרף

סיכום ופירוש נוסף בהשגחת ה'

אם כן, בסיכום הדברים, ראינו שפרשנותו של הנצי"ב לתורה מכילה התייחסויות מגוונות: הן לתהליכי גאולת עם ישראל, הן לשאלת תורה ומדע, הן לייחודו של עם ישראל, ועוד – ואת כל אלה הוא מוצא בעומקו של מקרא.

נסיים בפירוש נוסף של הנצי"ב, ממנו אפשר שוב להתבונן בגודל השגחת ה'. בתורה נכתב "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים, שלושים שנה וארבע מאות שנה"⁵¹, והמפרשים דנים בשאלה כיצד יש למנות את ארבע מאות ושלושים השנים הללו? רש"י מונה זאת מברית בין הבתרים, שהתרחשה כשאברהם אבינו היה בן שבעים; יצחק נולד שלושים שנה אחר כך, ומרגע לידתו התקיים "כי גר יהיה זרעך... ארבע מאות שנה"⁵². הרמב"ן מקשה עליו מכמה סיבות, ומפרש שאת "ארבע מאות שנה" יש למנות כבר מברית בין הבתרים, ושלושים השנים הנשארות נוספו על בני ישראל אחר כך, בשל חטאיהם. וכן הלאה.

בעניין זה סולל הנצי"ב דרך חדשה לגמרי, שעל פיה הקושיה כלל לא מתחילה. התכנון האלוקי של הקמת האומה, הצריך שבני ישראל יעבדו עבודת פרך בארץ לא להם במשך תקופה ארוכה – דבר ש'יאמן' אותם ויכין אותם לקבלת התורה. אין זה פשוט לקבל פתאום תרי"ג מצוות ומשטר של נימוסים אלוקיים; עניינה של התורה הוא מרות, קבלת עול מצוות וביטול הרצון מפני הקב"ה, ולכן בני ישראל נדרשו לעבור 'אימונים' של קבלת מרות לפני קבלת התורה. לכן נגזר "ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה", וזוהי כוונת הכתוב "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול"⁵³. מאידך, הקב"ה דאג להכין את מצרים שתהיה ראויה לקליטת עם ישראל. לפיכך, אין כוונת הפסוק "מקץ שלושים שנה וארבע מאות שנה... יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים"⁵⁴, לומר שבכל תקופה זו היו בני ישראל במצרים בפועל ממש, אלא הכוונה לאותה נקודה שבה החלה להתנוצץ ההשגחה האלוקית ולהכין

ולעלות, אלא אמרו שעלינו לחכות עד שיבוא משיח עם חמור לבן, וממילא באו אנשים רחוקים מהתורה והמצוות והקימו את המדינה – וכעת הם נשענים על כך כטענה. מתנגדי הציונות הם אלה שגרמו לכך שמדינת ישראל דהיום אינה מתנהגת לפי התורה, שכן בזמן שעוד היה ניתן לפעול הם לא עשו דבר כדי להשפיע ולשנות, ולכן הדבר נהפך עליהם לרועץ, וכעת הם יכולים לבוא בטענות רק אל עצמם.

⁵¹ שמות י"ב מ'.

⁵² בראשית ט"ז י"ג.

⁵³ שם י"ד.

⁵⁴ שמות י"ב מ"א.

את התשתית לקליטת עם ישראל במצרים⁵⁵. מאז ועד ליציאת מצרים עברו ארבע מאות ושלושים שנה – ואילו השיעבוד בפועל היה כמניין "רדו" – מאתיים ועשר שנים⁵⁶.

"ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים: עיקר משמעות הכתוב הוא ההכנה שיהיו יכולים בני ישראל לשבת שם אחר כך. וכבר דיבר בפירוש ברית בין הבתרים, שמאז יצא אברהם אבינו מאור כשדים, היתה זו הארה מאת ה' יתברך, שמצא לבבו נאמן להוציא ממנו אומה נבחרת שיהיו נקראים בני ישראל, ועלה אז במחשבה שקודם שיהיו נבחרים במתן תורה, יבואו בגלות מצרים, ואז באו 'צבאות ה' – הם המלאכי מעלה – להגדיל ולרומם מלוכת מצרים כדי שיהיה בה מושב יפה לבני ישראל אחר כך"⁵⁷

⁵⁵ זאת בהתאם לביטוי המיוחד, המופיע אך ורק בפסוק זה: "כל צבאות ה'", הם אלה שיצאו ממצרים, ולא עם ישראל לבדו.

⁵⁶ בראשית רבה פרשה צ"א אות ב', מדרש תנחומא מקץ סי' י'.

⁵⁷ העמק דבר, שמות י"ב מ'.